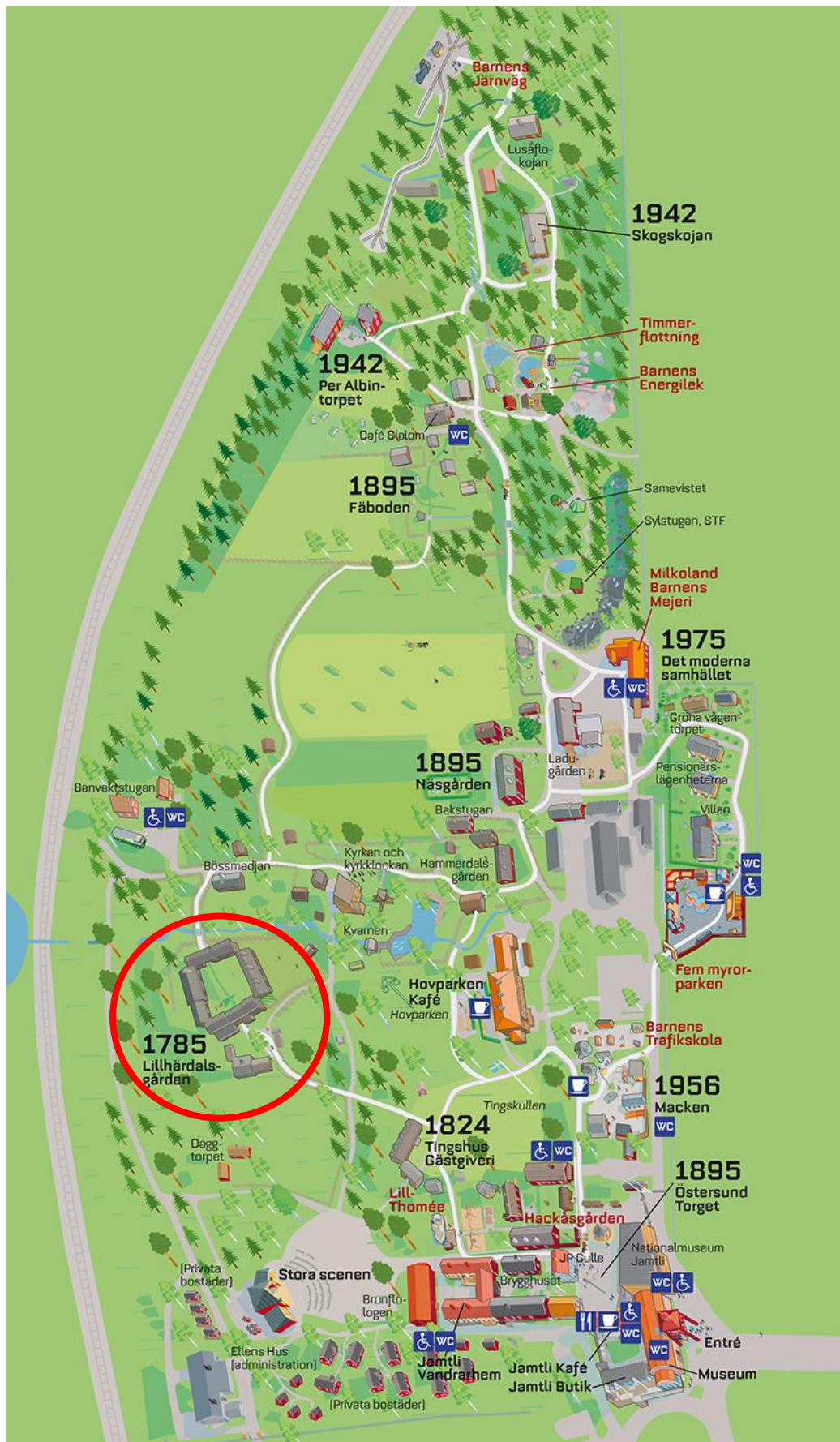

Lillhärดาลsgården år 1785

Jamtli Historieland
Inläsningsmaterial sommarungdomar

Inläsningsmaterialet är reviderat sommaren 2022 av Amanda Vesterlund.

Innehåll

Jämtli Historieland.....	4
Rollspel.....	4
Att alltid vara sysselsatt.....	5
Historievandringar	5
Barn för en dag	5
Andra aktiviteter.....	5
Lillhärdalsgården år 1785	6
Byn Lillhärdal, Härjedalen.....	6
Familjen Herdell.....	7
Piga och dräng	8
Arbetsuppgifter	9
Hur man hälsar	10
Måltider	10
Gården.....	12
Boningshuset	12
Ekonomibyggnader.....	13
Länsmansämbetet.....	16
Social kontroll	17
Självförsörjande bönder	18
Bondens år.....	18
Nödår.....	21
Folktro och religion	22
Oknytt	22
Kristendomen	22
Husförhör.....	22
Tio budorden	23
Persongalleri.....	25
Andra personer i Lillhärdal	25
Övriga personer	25
Viktiga händelser kring år 1785.....	27

Jamtli Historieland

Rollspel

På Jamtli Historieland presenteras historia genom rollspel, det vill säga att alla som arbetar på området låtsas vara personer från olika årtal som bor och jobbar i de olika gårdarna och miljöerna. Det ger besökarna en chans att kliva in i historien. Det är viktigt att du läser igenom detta material för att du ska kunna känna dig trygg med att låtsas vara en person som levde förr och att hjälpa besökarna upptäcka tiden och gården. Eftersom du ska jobba på Lillhärdalsgården kommer du mest troligt att få rollen som piga eller dräng. Ha det i tankarna när du läser vidare.

Historia förmedlas i allt det som vi gör, allt från kläderna till hur vi är som personer. Det är därför viktigt att komma ihåg att du lär ut historia genom:

- Det du gör och hur du gör det
- Vad du pratar om och hur du säger det
- Vilka kläder du bär och hur du betar dig.

Alltid när du jobbar på gården kommer du att ha en handledare på plats som också rollspelar. Handledaren ger dig dina arbetsuppgifter och hjälper dig under dagen och tillsammans skapar ni bilden av hur det kan ha varit på gården för ca 240 år sedan. Om det är något du inte förstår i inläsningsmaterialet eller om en besökare frågar något som du inte vet kan du alltid vända dig till din handledare.

Att alltid vara sysselsatt

Det är viktigt att alltid ha något att göra. Det gör att rollspelet blir lättare och att mötet med besökarna känns naturligare. Förr fick man dessutom skämmas om man inte "hade något för händerna". Då kunde folk tro att man var lat och slarvig. Om man var piga och dräng på en gård så fick man knappast jobba kvar på gården om man inte arbetade.

Din handledare berättar vad du ska göra och allteftersom du känner dig mer van kommer du att se vad som ska göras och hitta på egna sysslor.

Historievandringar

Varje dag finns det möjlighet för besökarna att följa med på en historievandring; en vandring i tiden. Dessa vandringar leds av en "vandrare" som tar med besökarna till olika tider och olika gårdar. När en vandring kommer till gården gör man ofta ett kortare skådespel eller någon aktivitet med besökarna. Din handledare berättar vad som ska göras och du får gärna hjälpa till.

Obs! Historievandringarna går till olika gårdar olika somrar. Din handledare berättar om det blir vandringar just denna sommar.

Barn för en dag

Under sommaren finns det möjlighet för barn att anmäla sig för att vara med på en gård under en dag. De får låna kläder och de får ett nytt namn för att kunna vara med i rollspelet på gården. Det är två barn per gård som kan vara med under en dag. Barnen är i första hand din handledares ansvar, men du kommer att hjälpa till. Det gäller att få barnen intresserade av att vara med i de dagliga sysslorna, så att de får chansen att prova på hur det var att vara barn år 1785. De ska lockas med i gårdens aktiviteter och få en rolig och lärorik dag.

Obs! Det är inte alla gårdar tar hand om Barn för en dag. Det kan vara olika från sommar till sommar. Din handledare berättar om det är aktuellt just denna sommar.

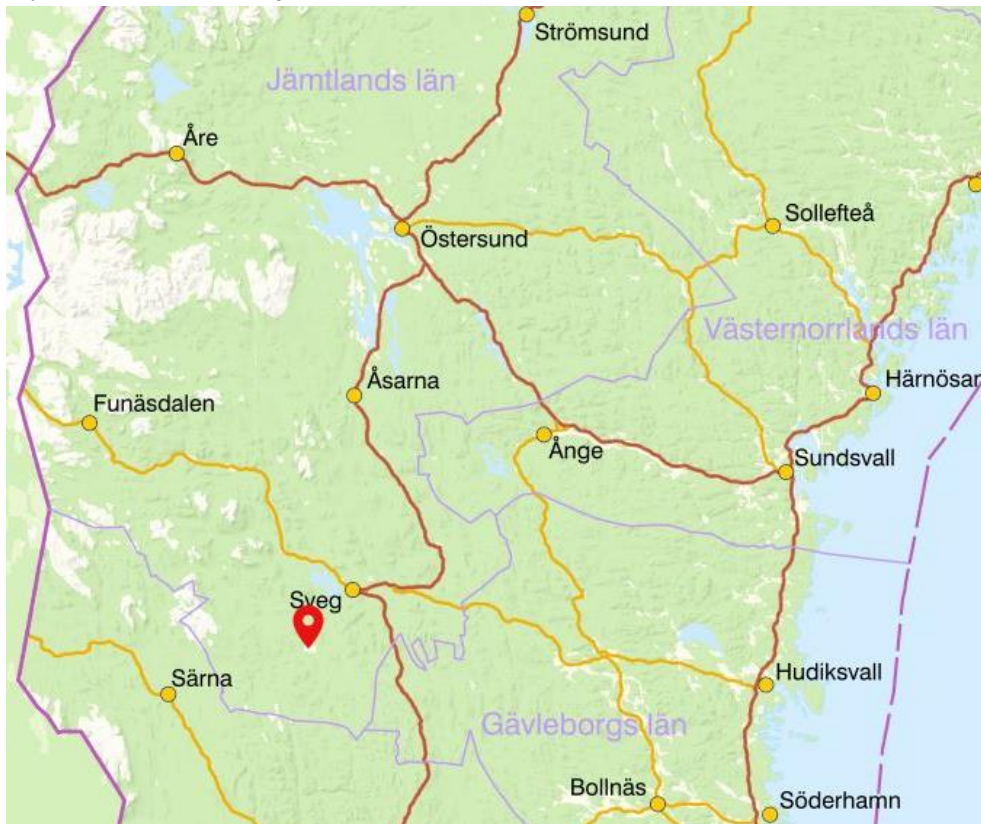
Andra aktiviteter

Det kan hända att det genomförs andra aktiviteter i gården: kanske kommer det en tidsresa för barn förbi, kanske ska det hållas fattigauktion eller husförhör då flera aktörer gästspelar på gården. Kanske går gårdsfolket till Kyrkan på söndag för att fira gudstjänst? Din handledare berättar alltid i förväg vad som ska hända och vad som förväntas av dig.

Hoppas att det känns spännande att arbeta på Jamtli Historieland i sommar och att du kommer att trivas med oss!

Lillhärdalsgården år 1785

Byn Lillhärdal, Härjedalen

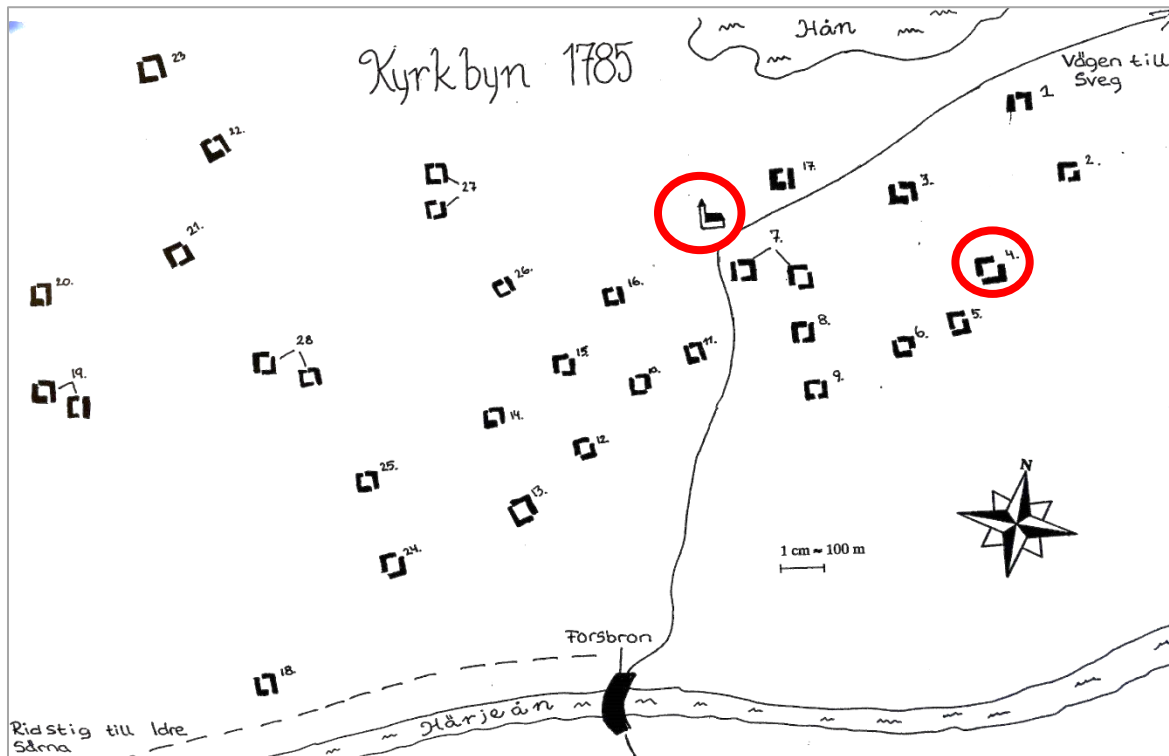

Lillhärdal, i förhållande till Sveg och Östersund.

Lillhärdal, söder som Sveg i Härjedalen, nära Härjeån och Orrmosjön.

Gården som du ska jobba på i sommar kallas för **Lillhårdalsgården** och där visas **året 1785**. Lillhårdal ligger i landskapet Härjedalen och några mil söder om Sveg. Titta på kartan ovan. Gården har stått i Kyrkbyn i Lillhårdals socken. I Lillhårdals socken bor det ca 640 personer år 1785, och ca 200 av dem bor i Kyrkbyn. Utöver Kyrkbyn fanns det tretton andra byar i socknen.

Lillhårdalsgården är gård nr 4 som är inringad på bilden. År 1785 kallades gården för Östmon. Notera också var Kyrkan ligger.

→ Lillhårdalsgården ingår egentligen i en stor by, men på Jamtli finns bara Lillhårdalsgården. Fundera på hur du kan prata med besökarna för att få dem att förstå detta. Kanske är besökarna grannar?

Familjen Herdell

På gården bor **familjen Herdell** med deras pigor och drängar. Familjen flyttade dit år 1781, alltså fyra år innan tiden på Jamtli Historieland. Dessförinnan var det Kerstins familj som bodde och brukade gården.

Kjell Herdell, 50 år, husbonde och Länsman.

Kjell är husbonde. Det betyder att han har ansvar för alla som bor på gården: både att de gör sitt jobb, och att de sköter sig när de är lediga, går i kyrkan, inte svär eller hittar på dumheter. Kjell sätter drängarna i arbete. Kjell är också Länsman, läs mer om det under rubriken Länsmansämbetet. Kjell gifte sig när han var 36 år gammal med Gunilla Hansdotter. Hon dog kort efter vigseln. Fyra år efter det gifte han om sig med Kerstin Rolfsdotter.

Kjell Herdell hade en stor makt i socknen. Han var inte bara länsman utan också en av socknens **mest välbärgade bönder**. Kjell Herdell var med all säkerhet en man att beundra

och frukta. Hans familj och släktingar hade också en stark ställning i socknen. Det var nog inte roligt om man gjorde sig ovän med slakten Herdell år 1785.

Kerstin Rolfsdotter, 36 år, husmor.

Kerstin är husmor. Att vara husmor betyder att det är hon som har koll på gårdens ekonomi, hon ser till att det finns tillräckligt med mat på gården och hon har nycklarna till alla husen. När Kjell är borta är det hon som bestämmer. Hon sätter pigorna och barnen i arbete. Kerstin heter egentligen Christina, men kallades för Kerstin, husmor, eller länsmanshustrun.

Kjell och Kerstin har fyra barn: **Karin**, 10 år, **Rolf**, 8 år, **Cherstin**, 2 år, och **Erik**, 5 månader.

På gården bor också **Rolf Halvarsson**, 71 år, och **Karin Jonasdatter**, 64 år. Det är husmor Kerstins föräldrar. Att ha äldre släktingar som bodde på gården var vanligt och det kallades att de "satt på undantaget" eller var **födorådstagare**, vilket betyder att de som bodde på gården var tvungen att ta hand om dem enligt ett särskilt avtal. Man kan jämföra det med dagens äldre som får pension av staten.

→ Hur kan du i rollspelet låtsas att gårdsfolket finns när alla inte spelas på Jamtli Historieland?

På gården finns det också **pigor och drängar**, men ingen av dessa är namngivna i källorna som finns bevarade.

→ Fundera på vem du ska spela på Jamtli Historieland. Fundera på hur väl du som piga eller dräng känner familjen Herdell. Har du arbetat på gården länge? Kanske redan innan Herdells tog övre från Rolf och Karin? Din handledare hjälper dig mer med din roll.

Piga och dräng

Det var vanligt att man hade **anställning som piga eller dräng** förr. Barn bodde och jobbade hemma på familjegården tills man konfirmerade sig, då räknades man som vuxen och kunde ta anställning. Att man skulle gå i skola var inte aktuellt förrän under andra halvan av 1800-talet men de allra flesta var läskunniga genom kristendomsundervisningen i hemmen.

Att tjänstgöra som piga eller dräng var dels ett sätt att flytta hemifrån, dels ett sätt att lära sig allt man behövde kunna inför att man själv gifte sig och tog över driften av en gård. Ofta var man piga eller dräng i samma by eller socken som man själv vuxit upp eller så hände det att man flyttade till ett annat område.

Anställningen reglerades av en lag som kallades för **legohjonsstadgan** (legohjon ≈ anställd). När man blev anställd skrevs ett avtal där skulle det framgå hur lång anställningen var och vilken lön man skulle få. Oftast var man anställd ett år i taget. Man hade då chans att byta

arbetsgivare i slutet av oktober på allmänna uppsägelsedagen (24 oktober)¹. Under sommaren då extra arbetskraft behövdes vid slåttern och skörden kunde man bli anställd bara för en dag, en vecka eller en månad. När man slutade sin anställning fick man sin **kontantlön** och en **orlofsedel**, ungefär som dagens anställningsintyg där det står hur man skött sig på arbetet.

Lönen fick man i kontanter, i förmåner och i natura. Kontantlönen betalades ut först när man slutade sin anställning. Lönerna skilde sig för män och kvinnor och på 1830-talet fick **en dräng 20 riksdaler/år** och **en piga 10 riksdaler/år**. Den andra delen av lönen var förmåner. Under tiden man var anställd ingick **boende och mat** på gården. Man behövde alltså inte betala för kost och logi.

Den tredje delen av lönen betalades ut i natura, det vill säga i saker. En dräng kunde få **två par skor, två skjortor, ett par strumpor, ett par handskar**. En piga kunde få **två par skor, ull att spinna och sticka strumpor av, en kjol och några meter vitt linnetyg att sy särk (underklänning) av**. Tyg var mycket värdefullt förr, så en kjol eller en skjorta var en mycket stor del av lönen.

→ Fundera på hur det var att flytta hemifrån under slutet av 1700-talet. Hur var det att jobba på en gård? Hur kan du visa en piga eller en drängs arbetsvillkor i rollspelet? Är det den första gården som din karaktär arbetar på eller har din karaktär kanske varit anställd av en granne tidigare?

Arbetsuppgifter

Vissa arbetsuppgifter är de samma på Jamtli Historieland som de skulle ha varit på Lillhärdalsgården år 1785, och andra är inte det. Till exempel bor det inga djur på gården som behöver tas hand om. Det blir heller ingen storskalig slåttern eller skörd. Dessa aktiviteter får man istället prata om i rollspelet så att besökare förstår att det också hör till gården och tiden fastän det inte visas.

Typiska arbetsuppgifter du kan få utföra som **piga**: sopa golven, skura golven, vädra sängkläder, vädra övriga textilier, damma, diska, tvätta, mangla, aska ur spisen, hämta ved, laga mat, baka bröd, göra drycker, läsa Lilla Katekesen, koka bläck och såpa, kratta, samla växter, bära vatten, lin- och hampaberedning, rensa humlelandet, handarbete: väva band, sy, spinna garn, karda ull, växtfärga garner och tyger, nålbinda, sticka, med mera. **Viktigt är att aldrig sitta göra-lös.**

Typiska arbetsuppgifter du kan få utföra som **dräng**: hämta ved, hugga ved, göra späntved, läsa Lilla Katekesen, slå med lie, slipa verktyg, lin- och hampaberedning, rensa sten från åkrarna, handarbete: tälja mindre föremål, binda kvastar,

¹ I Jamtli-materialet står det att allmänna uppsägelsedagen är den 24 oktober, men i övriga Sverige tycks Mickelsmäss (29 september) gälla.

knyta nät, slå rep, snickra enklare föremål och möbler, med mera. **Viktigt är att aldrig sitta göra-lös.**

Till arbetsuppgifterna kommer också uppgifter som är specifika för Jamtli Historieland: ta hand om barn för en dag, prata med besökare, delta i särskilda rollspel vid Historievandringar osv.

Lördagarna är sista veckodagen innan helgen. Under lördagen förbereder man inför söndagen som är vilodagen då inget arbete får utföras. Lördag är därför en bra dag för att **plocka undan, städa och laga mat** inför söndagen. På söndag bär man finare kläder och skor och "helgar vilodagen". Det vill säga att man **vilat från arbetet**, läser Lilla Katekesen och kanske går i kyrkan. Till vardags arbetar man måndag—lördag, går barfota och har grovförkläden och liknande som tåls att smutsas ner.

→ Din handledare kommer att planera vilka arbetsuppgifter som ska utföras varje dag. Kom gärna med förslag och idéer om du tycker att något är extra roligt.

Hur man hälsar

Man ska alltid hälsa när man möter någon, även om man inte känner personen ifråga. Man hälsar med **Guss fre** (Guds fred). Svaret på denna hälsning är **Gusinn** (Gud välsigne). Mössan har män på sig både ute och inne. Undantag gjordes vid måltiderna och i kyrkan, då tar man av sig mössan. Kvinnor bär alltid huvudbonad oavsett inne/ute, måltid eller kyrka.

Man tog inte i hand särskilt ofta, bara om det kom långväga och fint främmande. Handslaget var mera en juridisk handling. Man avslutade ett avtal eller ett köp med att ta varandra i hand.

När man pratar om Kjell kan man säga **länsman** eller **husbonn**, och om Kerstin kan man säga **husmor**.

Måltider

Arbetsdagarna gick mycket ut på att ta hand om djuren, de ska utfodras och mjölkas flera gånger per dag. Dagarna började tidigt. På sommaren åt man frukost vid kl. 5 (till exempel sill och potatis), morgonmål kl. 12 (välling), middag kl. 16 (kams, pölsa, surfisk, kokt kött eller tjockmjölk) och kvällsmål efter avslutat arbete (gröt).

Maten var baserad på mjöl-, mjölk-, kött- och fiskprodukter. Men mitt i sommaren, tiden för Jamtli Historieland, är den fattigaste tiden på året sett till maten. Det är innan skörden av korn, så man kan tänka sig att det inte finns så mycket mjöl och bröd. Det är också innan höstslakten och korna är på fåboden (sommarladugården) och mjölkas således där. Det var dock vanligt att man hämtade hem mjölk, smör och ost från fåboden till gården under sommaren. I övrigt åt man också fisk.

Före varje måltid ber man en **bordsbön**: I Jesu namn vi gå till bords, äta dricka på Guds ord. Gud till ära oss till gagn, så får vi mat i Jesu namn. Amen.

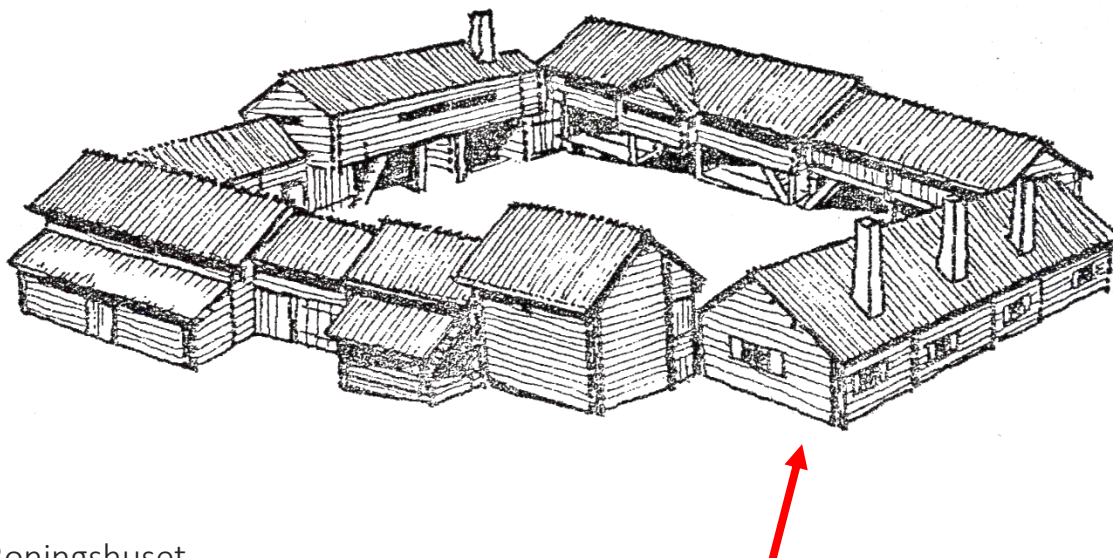
Det var vanligt att alla åt ur samma skål. Var och en hade en egen sked, som man åt varje måltid med. Kniv och gaffel användes i regel inte.

→ Som anställd på Jamtli Historieland kommer du att ha en lunchrast (ca 30–60 minuter) där du lämnar gården för att äta lunch och ha paus. Men du får gärna delta i måltiderna som äts i gården också.

Gården

Lillhårdalsgården är en så kallad **kringbyggd gård**, vilket betyder att gården är en sluten fyrkant. Som du kan se på kartan över Kyrkbyn år 1785 i början så var nästan alla gårdar mer eller mindre kringbyggda. Man går in igenom två portlider.

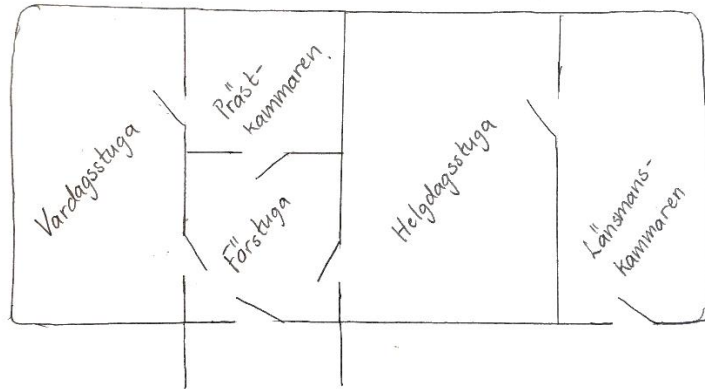
Boningshuset

Själva boningshuset ligger överst i gården, huset med tre skorstenar. Huset är avlångt med två entréer. Genom den stora entrén kommer man in i **förstugan** som fungerar som en hall. Till vänster finns ett rum som kallas för **vardagsstugan** som användes som sovrum, kök, matsal, vardagsrum. I vardagsstugan bodde, åt och arbetade hela hushållet under vinterhalvåret. Under sommarhalvåret kunde man flytta ut i de andra husen på gården. Då bodde pigorna i fjöset (ladugården) i pigkammaren och drängarna i en drängkammare ovanför portlidret mot Kyrkan. Sängen i vardagsstugan sover Kjell och Kerstin i.

Rakt fram från förstugan finns **Prästkammaren**. Kammaren kallas så eftersom prästen från Sveg kommer till gården varannan vecka för att hålla gudstjänst och då sover han över i kammaren. Sängen som står i kammaren är en paradsäng – alltså en skrytsäng. I den sover bara prästen och barnen på gården är födda i den sängen.

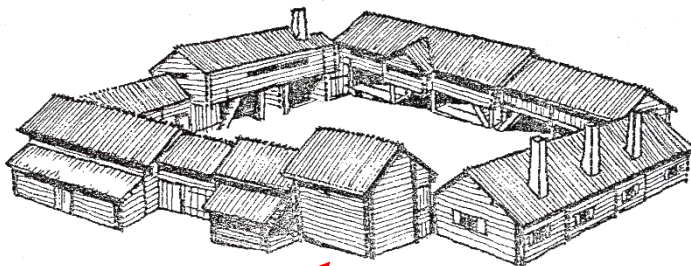
Till höger från förstugan ligger **helgdagsstugan**, ett finrum som används endast vid jul, påsk, bröllop, dop och andra högtider. Jämför hur fint målat det är till skillnad från vardagsstugan

Längst till höger i boningshuset finns **Länsmanskammaren**. Det är länsmannens kontor kan man säga. Här finns också en säng, men det är också en paradsäng som man inte sover i. Länsmanskammaren är också vackert målad med en släkttavla och texter ur Bibeln. Till länsmanskammaren finns huset andra entré.

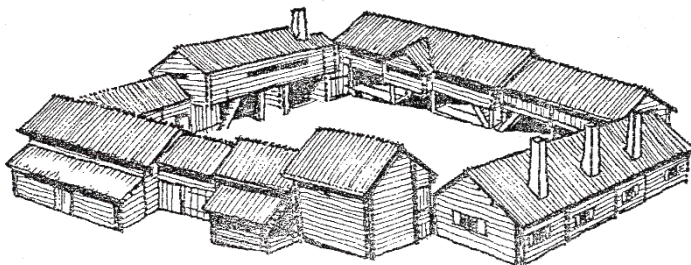

I huset är alla dörrar låga och alla trösklar höga för att den varma luften inte ska fara ut och för att den kalla luften inte ska krypa in. Det har inget med människornas längd att göra.

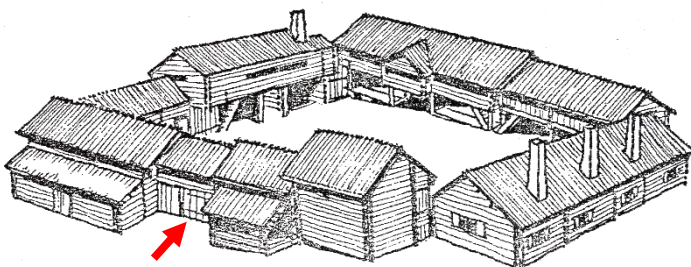
Ekonomibygnader

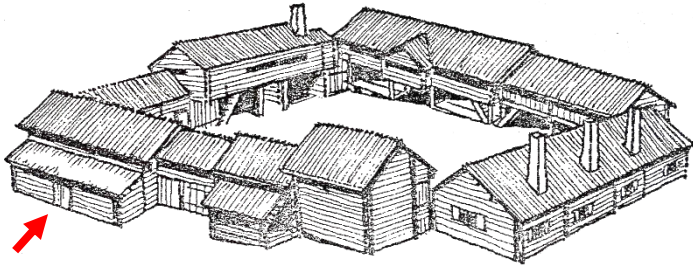
Till höger om Länsmanskammaren finns en loftbod som fungerar som **undantagsstuga**, det vill säga där Rolf och Karin, husmor Kerstins föräldrar, bor.

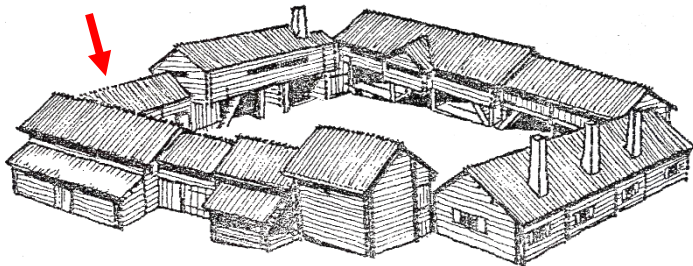
Bredvid loftboden det finns en bod som fungerar som **förråd**.

Bredvid boden finns ett portlid som fungerar som **förråd** och **ingång** till gården.

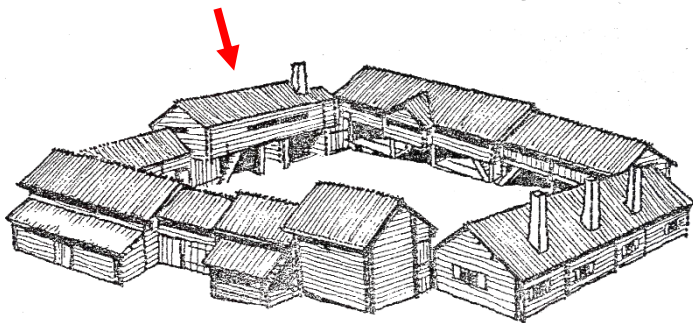

Bredvid portlidret finns **trösklogen**. Här förvarades kornet. I den här byggnaden tröskade man också kornet, det vill säga att man skiljer kornets kärna (som ska malas till mjöl) från axet (hårt ytterskal). I byggnaden strax utanför är en **halmbod**.

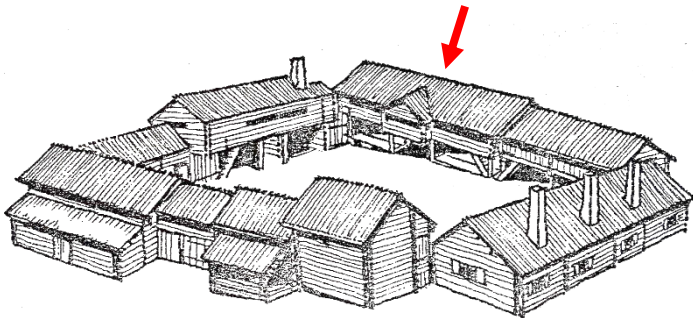

Längst nere i hörnet finns **avträdet**, det vill säga dasset.

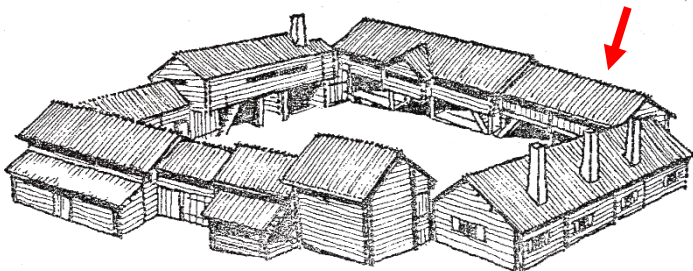
Bredvid det ligger **stallet** och **vedboden**.

Bredvid vedboden ligger **Prästloftet**. Det kallades så eftersom prästen sov på övervåningen innan han började sova inne i Prästkammaren i boningshuset. Undertill i byggnaden finns en **verktygsbod**, en **djurhågnad** och **linladan**.

Bredvid Prästloftet ligger en loftbod. På övervåningen finns **drängkammaren** och på nedervåningen finns **mjölkboden**, en **ingång** till gården och **visthusboden** där man förvarade all mat.

Bredvid loftboden finns ytterligare en loftbod. Övervåningen fungerar som **förråd** och på nedervåningen finns det plats för kärror och redskap samt ytterligare ett **förråd**.

Utanför gården finns en **lövlada**, en **hölada**, en **ängslada**, **vattenbrunnen** och **fjöset** (ladugården) med **pigkammaren** och **bakstuga**. Det var vanligt att hus som kunde utgöra brandfara låg utanför gården, såsom bakstugan, smedjan, torkbastun.

Till gården hör också en **fäbod** (sommarladugård). På Jamtli Historieland finns det en Fäbod, men där visas året 1895.

På gården finns det en-tre hästar (hästkrafter), 9 kor (mjölk, smör, ost, kött, läder), 1 tjur, 17 får (ull, päls, kött) och 11 getter (mjölk, ost, kött, skinn/läder).

→ Din handledare kommer att gå igenom gården med dig när du börjar jobba. Det är viktigt att du är bekant med gården eftersom din karaktär bor där i rollspelet. Bekanta dig särskilt med drängkammaren eller pigkammaren.

Länsmansämbetet

Kjell Herdell är bonde som alla andra, men han är också Länsman. Som Länsman skulle Kjell se till att lag och ordning rådde i socknen, han var **dåtidens polis**. Länsmannen hade rätt att häkta folk som begått brott. Länsmannen var också **åklagare**. Han ställde upp vid tinget (rättegången) och i enklare mål var han den som åtalade den anklagade.

Länsman var i viss mån också uppbördsman. Han skulle bistå kronofogden med att **driva in skatter** som inte var betalda, ett jobb som inte gjorde en populär.

Länsmannen hade också ansvar för **transportsystemet**, alltså vägarna. Titta på kartbilderna i början. Jämför kartan över byn år 1785 med den moderna kartbilden. År 1785 fanns det en väg genom byn som ledde till Sveg, och sedan fanns det en ridstig som ledde till Idre och Särna. Det var inte alls som idag när det finns vägar fram till vartenda hus. Vägarna år 1785 var uppdelade i etapper som bönderna i socknen ansvarade för. Man skulle se till att den inte var för gropig så att man kunde köra häst och vagn på den och om vintern hade man ansvar för att ploga vägen. Det var Länsmans uppgift att se till att bönderna skötte sin vägsträcka. Om plogningen missköttes kunde länsman stämma den bonde som var ansvarig.

→ Fundera på hur det är att arbeta på Länsmansgården. Känns det extra fint? Är din karaktär stolt över sin arbetsplats? Eller är Kjell inte särskilt närvarande i det dagliga arbetet på grund av hans uppgifter som Länsman? Sliter din karaktär extra mycket på gården?

Social kontroll

Befolkningen i Lillhärdal 1785 var styrda och kontrollerade från både **kyrkan och staten**. Prästen (från kyrkan) och Länsmannen (från staten) var ämbetsmän på lägsta nivån, närmast vanligt folk, som skulle se till att lagar och förordningar efterlevdes och att folket skötte sig.

Det var Landshövdingen (kungens förlängda arm) som utsåg länsmännen.

Landshövdingen behövde personer med auktoritet i den samhälle de levde.

Människorna kontrollerades inte bara av ämbetsmännen utan också av **varandra**. Det gick nog inte att hålla många saker hemliga i Lillhärdals socken 1785.

→ Fundera på vilka saker man kanske ville hålla hemliga år 1785. Vad drömmer din karaktär om? Vad fruktar din karaktär?

Självförsörjande bönder

Under nästan all historisk tid har majoriteten av befolkningen varit **självförsörjande**. Det innebär att man själv gör det man behöver: mat, kläder, verktyg, möbler, hus, och så vidare. Vissa saker kunde man inte producera själv såsom salt, glas, sidetyg, tobak med mera. Dessa saker bytte man till sig på marknader mot ost, smör, pälsar och annat man hade gott om. Personer förr var därför allkonstnärer: bönder, djurskötare, träslöjdare, jägare, vävare, sykunniga, samlare, smeder, timmermän, bra på matkonservering och matförädling...

Bondens år följde vissa återkommande rytmer med sysslor som skulle utföras av gårdsfolket. Vissa sysslor utfördes av kvinnorna, andra sysslor utfördes av männen och vissa sysslor hjälptes man åt med. Vanligast var att kvinnorna arbetade inne, männen arbetade ute, kvinnorna arbetade på gården, männen arbetade borta.

→ Fundera på vad en piga eller en dräng ca 14–18 år kunde å å 1785.

→ Fundera på var i bondens år som Jamtli Historieland är öppet. Vad har man precis gjort i gården? Vad händer under sommaren? Vad ska man göra under hösten? Vad gör pigorna och vad gör drängarna?

Bondens år

Januari

Spinna ull och lin till garn med hjälp av spinnrock, väva tyger till kläder. Skogsarbete med att ta hem virke för ved, redskap och byggnationer.

Februari

Fårklippning. Marknadsresor.

Mars/April

Storbakning av bröd och brännvinsbränning inför påsken.

Maj

Förberedelser inför sommaren: ängarna krattades och gödslades. I slutet av maj sådde man korn på åkrarna.

Juni

Reparation av redskap. Buförning, det vill säga att man flyttade djuren från gården till fäboden (sommarladugården) som låg 5–20 km bort. Yngre kvinnor på gården, döttrar och pigor, flyttade med djuren och tog hand om dem hela sommaren och gjorde smör och ost av mjölken. Fortsätta väva tyger till kläder och sy kläder.

Storstädning av gården: boningshuset, häbren (förråden), ladugård, stall och övriga uthus. Sängkläder vädras och så vidare.

Juli/Augusti

Slåtter, alltså slå av gräs med lie som sedan får torka och bli hö till djuren. Slåttern börjar under "Joelsveckan" 13 juli och pågår i ca åtta veckor och är väldigt arbetsintensiv. Det krävs mycket folk och man kan bli borta i många dagar om ängarna ligger långt borta.

Sädesskörd, alltså skörda den säd (oftast korn) som man har sått. Man var rädd om varje sädesax som skulle bli bröd, gröt och annan mat.

Binda kvastar av björkris.

September

Buföra hem: djuren och pigorna flyttar hem till gården.

Bärplockning, bearbeta hampa och lin som till slut ska bli linnekläder.

Fårklippning.

Oktober

Slakt av kor, får och getter. Allt från djuren togs tillvara. Skinngarvare på besök. Salta och torka kött, ljusstöping, skomakare och skräddare på besök för tillverkning av skor och tillskärning av mer komplicerade klädesplagg.

November

Tröskning av säden. Tröskning innebär att man slår på kornet så att kärnan (som ska bli mjöl) skiljer sig från axet (det hårdare skalet), malning av mjöl, storbak av hårt tunnbröd, maldrycksbryggd. Fårklippning, karda och spinna ullen.

Husförhör med prästen/kyrkoherden som dels noterar vilka som bor i hushållet (folkbokföring), dels kontrollerar så att alla kan Luthers Lilla Katekes.

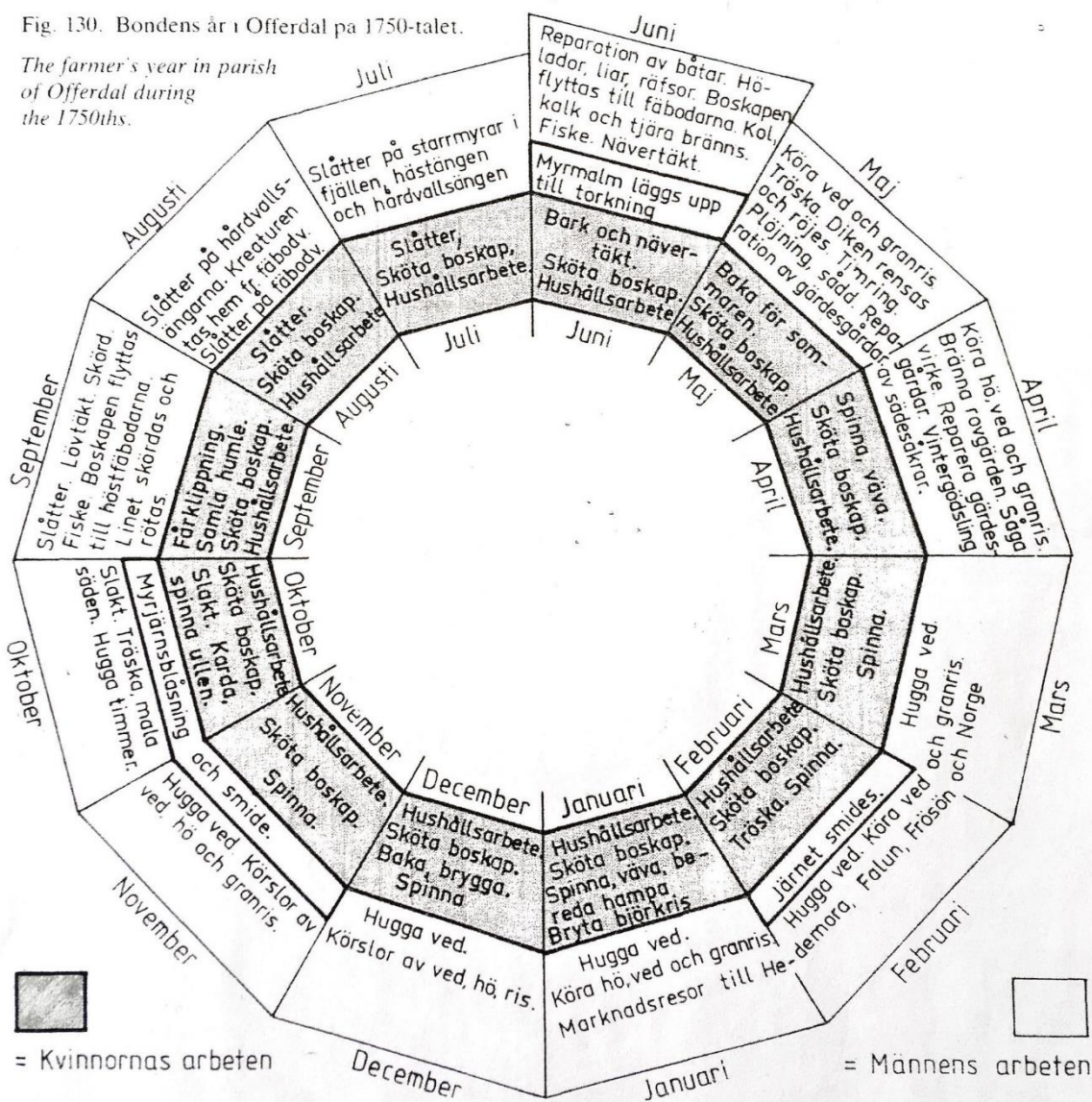
December

Småbak av kakor, rån och finare matbröd, stortvätt, vedhuggning, svinslakt, korvstopning.

Julfirande.

Fig. 130. Bondens år i Offerdal på 1750-talet.

The farmer's year in parish of Offerdal during the 1750ths.

Nödår

Året 1785 är ett **nödår**. Året innan har skörden slagit fel vilket har resulterat i att man har mycket lite mat och att folk dör.

I Härjedalen var man van vid att skörden slog fel. Det inträffade ganska ofta på grund av klimatet. 1771 var det missväxt, 1777 och 1778 var det svagår, men 1779 var ett ovanligt bra år. 1781, 1782, 1783 var det svagår och 1784 var ett mycket dåligt år. Det var en kall sommar, så kall att kornet frös. Det resulterar i att man varken har mat att äta under det kommande året samt att man inte har utsäde att så med för nästa år. Folk var tvungna att köpa utsäde eller låna av staten. Men att köpa eller låna betydde att man satte sig i skuld som man var tvungen att betala tillbaka.

För att dryga ut maten tog man **bark** och blandade ner i bröddegar och vällingar. **Fiske, fångst och jakt** blev också viktigt.

Potatisen, som inte är lika känslig mot frost kom först efter 1780-talets nödår.

→ Fundera på hur det känns att inte ha tillräckligt med mat. Hur känns det att vara hungrig och att svälta? Hur förhåller man sig till den lilla mat som finns? Var man tacksam, uppgiven, arg, likgiltig? Hur kändes det att veta att det skulle finnas för lite mat ett helt år i förväg? Hur kändes det att se grannar och släktingar svälta?

→ Fundera också på hur det var att inte kunna styra över vädret. År 1785 har man inga väderleksrapporter som kan berätta att det blir regn eller minusgrader och att det var bäst att skynda på med slåtter eller skörd. Vad tror du att man tog till för knep? Bad till Gud? Tolkade järtecken i naturen? Något annat?

Folketro och religion

Förr trodde folk både på den kristna guden och på skrömt (oknytt) och man hade olika sätt att förklara sin vardag.

Oknytt

Småfolket eller **vittra** som de också kallades var en viktig faktor på en vanlig gård. Man behövde hålla sig väl med vittra annars kunde korna sluta mjölka, skörden kunde slå fel eller barnen kunde börja bete sig konstigt. Vittra var oftast osynliga, men kunde visa sig ibland. De bodde i underjorden eller under trösklar. Därför är det viktigt att **aldrig kliva på tröskeln**. Man måste också ropa "se upp" innan man **kastar ut vatten** så att man inte blöter ner småfolket.

Det fanns också annat skrömt som man ville akta sig för. För att skydda småbarn från att bli **bortbytningar**, bortrövade av troll eller älvor och bli ersatt av en trollunge, la man stål (till exempel en sax) under halmmadrassen i vaggan.

Man aktade sig också för att ge sig iväg från gården efter mörkrets inbrott, för man var rädd för lyktgubbar som lurade en att gå vilse eller andra dödsväsen. Barn fick heller inte bada i sjöar och älvar för risken att Näcken skulle få dem att drunkna.

Kristendomen

Förenklat kan man säga att förr var alla i Sverige kristna. Varje söndag gick man i kyrkan och ännu oftare vid viktiga kristna högtider såsom jul och påsk. Det var **kyrkogångsplikt**, det var alltså inte frivilligt om man ville gå i kyrkan eller inte. Hela Sverige var uppdelat i **socknar**. I varje socken fanns det minst en kyrka. Lillhårdalsgården ligger i Kyrkbyn i Lillhårdals socken och därför går familjen Herdell med deras pigor och drängar till **Lillhårdals kyrka** om söndagarna.

Husförhör

En gång varje år besökte prästen varje gård i socknen på så kallat **husförhör**. Detta skedde vanligtvis i november. Besöket hade två syften. Det första var att räkna och skriva ner alla som bodde i socknen. Det var kyrkan och prästerna som hade **folkbokföringsuppdraget** förr

(idag är det Skatteverket). Detta började man med under slutet av 1600-talet. Det gör att vi idag har fantastiskt rika historiska källor till hur befolkningen såg ut.

Det andra syftet med besöket var att kontrollera hur bra man var på att **läsa**, om man kunde Luthers **Lilla Katekes** och **hur man var** som person. Luthers Lilla Katekes är ett pedagogiskt läromedel till de viktigaste delarna i den kristna tron enligt Martin Luther (1483—1546). Texterna i katekesen är uppställda som frågor och svar. Där finns bland annat de tio budorden som berättar de grundläggande reglerna hur man ska vara som kristen. Trosbekännelsen, biblisk historia och hustavlan, som är en hierarkisk uppställning av samhället är andra viktiga ämnen som behandlas. Vissa delar av Lilla Katekesen förväntades man kunna utantill.

Efter förhöret noterades det i kyrkböckerna hur bra man var på att läsa, hur väl insatt man var i kristendomskunskap och annat värt att veta.

Tio budorden

Här följer de tio budorden med förklaringar från Lilla Katekesen tryckt år 1850.

→ Har du möjlighet att lära dig budorden och förklaringarna utantill är det jättebra, men det är inget krav. Under sommaren på Jamtli Historieland kommer du att lära dig några. Tänk på att följa budorden i ditt rollspel genom att inte svära eller utbrista "Å Herregud!".

1.) Du skall inga andra gudar hafva för mig.

Vi skole öfwer all ting frukta och älska Gud, och sätta all tro och lit till honom.

2.) Du skall icke missbruka Herrans din Guds namn; ty Herren skall icke låta honom blifva ostraffad, som Hans namn missbrukar.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke bruke Hans namn till onda önsknigar, svordom, vidskepelse, lögn och bedrägeri; utan åkalla det i all nöd, bedje, tacke och lofve.

3.) Tänk på, att du helgar hvilodagen.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke förakte predikan och Guds ord; utan hålla det heligt, höre det gärna och läre.

4.) Du skall hedra din Fader och din Moder, på det dig må väl gå och du må länge lefva på jorden.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke förakta eller förtörna våra Föräldrar och Herrar; utan hålla dem i vördnad, tjäna dem, lyda dem, älska dem och hafva dem för ögonen.

5.) Du skall icke dräpa.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke skada vår nästa till hans lif eller honom emot bryte; utan hjälpe och biträde honom i alla faror och lefnads behof.

6.) Du skall icke göra hor.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi föra ett ärbart och tuktigt lefverne både med ord och gärningar, och att hvar och en älskar och ärar sin äkta maka.

7.) Du skall icke stjäla.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi vår nästas penningar och egodelar icke borttage eller med falska waror och sek till oss drage; utan förhjelpe dertill, att hans gods och näring må förkofras och beskyddas.

8.) Du skall icke bära falskt vittnesbörd emot din nästa.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke beljuga, förråda, baktala eller illa berykta vår nästa; utan vi skola urskulda honom, tänka och tala väl om honom och tyda allt till det bästa.

9.) Du skall icke hafva lust till din nästas hus.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke listigt stå efter vår nästans arf eller hus, eller under sken af lag och rätt oss det tillägna; utan vi skola vara honom behjälpliga, att han må behålla och besitta.

10.) Du skall icke begära din nästas hustru, ej heller hans tjänare eller hans tjänarinna, ej heller hans ox, ej heller hans åsna, ej heller något hvad honom tillhör.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke draga, locke eller tubba ifrån vår nästa hans hustru eller tjänstefolk m.m.; utan förmana och tillhålla dem att förblifva och troget göra hvad deras plikt fodrar.

→ Fundera på vad du kan säga för att få det att verka som att din karaktär på Jamtli Historieland tror på både oknytt och Gud.

Lillhärdals kyrka år 1914.

Persongalleri

Andra personer i Lillhärdal

Skomakaren **Erik Persson**, snickaren **Pär Olsson** och svarvaren **Erik Herjeström**. Det var vanligt att det bodde specialiserade hantverkare i byarna som gick runt i gårdarna och tillverkade nya skor eller tillverkade särskilt fina möbler.

Komminister **Petrus Rödén**, 47 år. En komminister är en präst. Rödén var präst i Svegs pastorat, det vill säga de socknar som ligger kring Sveg, bland annat Lillhärdals socken.

Riksdagsman **Olov Eriksson**, 63 år. Han var med på 1771 års riksdag. Förr sammanträdde riksdagen bara när Kungen kallade till det. Olov Eriksson var också klockare, sockenskrivare och Kjell Herdells äldre bror.

→ Fundera på hur du kan låta besökare veta att det bor flera personer i Lillhärdal än vad som märks på Jamtli Historieland. Fundera på hur du kan prata och skvallra om de andra som bor i byn utan att bryta mot det åttonde budordet att "icke bära falskt vittnesbörd emot din nästa".

Övriga personer

Brukspatron **Johan Berglind** på Ljusnedals bruk i Västra Härjedalen. Ett bruk som sysslade med järnutvinning. Sysselsatte ca 300 personer år 1785.

Landshövdingen **Fredrik Adolf Ulrik Cronstedt**, 41 år. Cronstedt är landshövding över Gävleborgs län. Gävle är residensstad 1785. Härjedalen tillhör inte Jämtlands län vid den här tiden. Landshövdingen är populär eftersom han har arbetat hårt för att förhindra nöden under åren med missväxt. I Sverige är landshövdingarna en representant för länet gentemot staten, näringslivet, organisationer och allmänheten. Detta medför att landshövdingarna, liksom länsstyrelserna, har en dubbel representationsroll i förhållande till staten. Dels som statens företrädare gentemot länet, dels som länets företrädare gentemot staten.

Provinsialläkaren **Per Cornelius Tilléus**. Bor i Söderhamn och ansvarar för Hälsingland och Härjedalen. Vanligt folk gick inte till läkaren utan uppsökte istället kloka gummor eller kloka gubbar som kunde mycket om örtmedicin. Man bad också till Gud om man blev sjuk eller skadad.

Kung **Gustaf III**, 39 år. Han har varit kung över Sverige i tretton år. I början av hans regenttid gjorde han en statskupp där han upplöste de politiska partierna vilket gjorde att han blev en enväldshärskare. Gustaf III är mycket intresserad av kultur och hoppas på att göra Sverige till en kulturnation med opera, teatrar, konst och arkitektur.

Något som påverkar befolkningen i Lillhärdal är att Gustaf III har förbjudit husbehovsbränningen av brännvin.

Drottning **Sofia Magdalena**, 39 år.

Viktiga händelser kring år 1785

1771 Gustaf III blir kung av Sverige.

1774 Lillhärdalssvärmerierna. En slags olaglig kristen väckelse som spreds i Lillhärdals socken.

1784 Sverige får ön Sankt Barthélemy i Västindien av Frankrikes kung. Sverige hoppas kunna göra stora vinster på handeln i Västindien. En av "varorna" är människor från den afrikanska kontinenten.

1781 Nödår.

1784 Nödår. Det värsta året i mannaminne. Nästan all säd frös bort.

1785 Lillhärdalsgården på Jamtli Historieland.

1786 Staden Östersund grundas. Östersund finns alltså inte under det årtal som visas på Lillhärdalsgården på Jamtli Historieland!

1809 Sverige halveras i storlek när Ryssland vinner Finland i Finska kriget.

1810 Jämtland och Härjedalen blir ett län.